

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SHEVAGA XOS SO'ZLARNING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Jalolova Kamola Malikovna

*Toshkent Kimyo-texnologiya institute Shahrisabz filiali assistent
o'qituvchisi*

***Annotatsiya:** Shevaga xos so'zlar — bu ma'lum bir guruh tomonidan gapiriladigan tilning maxsus shakllaridir, ular ko'pincha geografik joylashuv, ijtimoiy tabaqa, etnik kimlik, tarixiy rivojlanish va tilga ta'sir qilgan boshqa tillar bilan aloqalar kabi omillarga asoslanadi. O'zbek va ingliz tillaridagi lahjalarning sotsiolingvistik xususiyatlarini tushunish uchun lahjalarning qanday shakllanishi, ular qanday ijtimoiy qatlamlarni aks ettirishi va kommunikatsiyada qanday ishlatilishini tahlil qilish kerak. Quyidagi maqolada ikki tilning shevaga xos so'zlaridagi sotsiolingvistik xususiyatlari haqida so'z boradi.*

***Tayanch so'zlar:** Shevaga xos so'zlar, ijtimoiy qatlamlar, sotsiolingvistik xususiyatlar, geografik joylashuv, etnik jarayonlar.*

***Abstract:** Dialects are special forms of a language spoken by a particular group, often based on factors such as geographic location, social class, ethnic identity, historical development, and contacts with other languages that have influenced the language. To understand the sociolinguistic characteristics of dialects in Uzbek and English, it is necessary to analyze how dialects are formed, what social classes they reflect, and how they are used in communication. The following article discusses the sociolinguistic characteristics of dialect words in the two languages.*

***Key words:** Dialects, social classes, sociolinguistic characteristics, geographic location, ethnic processes.*

Sotsiolingvistika va Lahjalar

Sotsiolingvistika — til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadigan fan bo'lib, til qanday ijtimoiy guruhlar va kontekstlarga qarab farq

qilishini tahlil qiladi. Lahjalar — bu tilda ma'lum guruhlar tomonidan gapiriladigan, ko'pincha mintaqaviy, ijtimoiy, etnik yoki boshqa ijtimoiy omillarga asoslangan maxsus shakllardir. Lahjalar talaffuz (fonologiya), grammatika (syntaksis), so'z boyligi (leksika) va tilni ishlatishda farqlar bilan ajralib turadi. Har bir tildagi lahjalarning ijtimoiy kontekstini, ularni qanday ishlatilishini va ularning jamiyatdagi qadr-qimmatini yoki stigmatizatsiyasini tushunish muhimdir.

O'zbek tilidagi lahjalar

O'zbek tili O'zbekistonning rasmiy tili bo'lib, mamlakatning turli hududlarida turli lahjalar mavjud. O'zbek tilidagi lahjalar ikki asosiy guruhga bo'linadi:

1. Shimoliy lahjalar: Bu lahjalar asosan Toshkent va uning atrofidagi hududlarda gapiriladi. Ular ko'pincha rus tili va boshqa turk tillarining ta'sirini ko'rsatadi, chunki Sovet Ittifoqi davrida bu hududda yashagan aholining tiliga ta'sir qilgan. Ushbu lahjalar ko'pincha O'zbekistondagi standart til shakli sifatida qaraladi.

2. Janubiy lahjalar: Samarqand, Buxoro va Farg'ona vodiysi kabi janubiy hududlarda gapiriladigan lahjalar bu guruhga kiradi. Janubiy lahjalar eski turk tilining ko'proq xususiyatlarini saqlab qolgan va fors, arab tillarining ta'sirini ko'rsatgan, chunki ushbu hududlar Buyuk Ipak yo'lining yirik markazlari bo'lgan.

3. G'arbiy va Sharqiy lahjalar: Xorazm va Surxondaryo kabi hududlarda gapiriladigan lahjalar ko'pincha qo'shni tillar — tojik va qozog'iston tillarining ta'sirini o'zida aks ettiradi.

O'zbek tilidagi lahjalar sotsiolingvistik jihatdan ijtimoiy qatlam, etnik kimlik va siyosat bilan chambarchas bog'liq. Masalan:

1. Standart o'zbek tili (Toshkent lahjasiga asoslangan) zamonaviy va kosmopolitik identifikatsiya bilan bog'liq bo'lib, ta'lim, ommaviy axborot vositalari va hukumat ishlarida ishlatiladi.

Mintaqaviy lahjalar mahalliy madaniy identifikatsiyalarni aks ettiradi, ko'pincha faxr va jamoa birlik sifatida ko'riladi. Ammo ular "prestij" lahjalarga nisbatan ijtimoiy stigmatizatsiyaga duch kelishi mumkin.

Ijtimoiy tabaqa, yosh va ta'lim darajasi kabi omillar odamlarning tilidan foydalanishga ta'sir qiladi, shuningdek, yoshlar, shahar aholisi va ta'lim olgan shaxslar ko'proq standart shakllarni ishlatishga moyil, qishloq joylaridagi yoshi kattaroq odamlar esa mintaqaviy til shakllarini saqlab qolishlari mumkin.

Ingliz tilidagi lahjalar

Ingliz tili o'zining keng tarqalishi va murakkab tarixiy rivojlanishi tufayli juda ko'p lahjalarga ega. Ingliz tilidagi lahjalarning ba'zi asosiy sotsiolingvistik xususiyatlari quyidagilar:

1. Mintaqaviy lahjalar: Ingliz tilidagi lahjalar odatda ularning mintaqaviy xilma-xilligi bilan tavsiflanadi. Misol uchun, Buyuk Britaniyadagi lahjalar (Kokni, Received Pronunciation, Yorkshir, Skous) tarixiy, madaniy va ijtimoiy farqlarni aks ettiradi. Shunga o'xshash, Amerika ingliz tilida Janubiy, Midvaytern yoki Afrikalik-Amerikalik Vernakulyar Ingliz tili (AAVE) kabi lahjalar mavjud. Bu lahjalar talaffuz (aksent), sintaktik tuzilma va leksik farqlar bilan ajralib turadi.

2. Ijtimoiy tabaqa va ijtimoiy identifikatsiya: Ingliz tilidagi lahjalarda ijtimoiy tabaqa katta ahamiyatga ega. Masalan, Received Pronunciation (RP) Britaniyaning yuqori tabaqasiga va prestijga bog'liq bo'lib, ko'pincha rasmiy kontekstlarda standart sifatida qaraladi. Aksincha, ishchi sinf lahjalari, masalan Kokni yoki Estuary English, ko'pincha kam prestijli deb qaraladi, garchi ular Londonda va janubi-sharqiy Angliyada millionlab odamlar tomonidan gapirilsa ham.

3. Etnik va ko'p madaniyatlilik: Ingliz tilida gapiradigan mamlakatlarda, masalan, AQShda va Buyuk Britaniyada etnik ozchilik guruhlariga o'zlariga xos lahjalar va vernacular (kundalik til)larni rivojlantirgan, masalan, AQShdagi Afrikalik-Amerikalik Vernakulyar Ingliz tili (AAVE) yoki Buyuk Britaniyadagi Ko'p madaniyatli Londonda ingliz tili. Bu lahjalar etnik kimlik va birdamlikni

belgilash vositasi bo'lib, rasmiy kontekstlarda stigmatizatsiyaga va tan olinmaslikka duch kelishi mumkin.

O'zbek va Ingliz tilidagi lahjalarning sotsiolingvistik xususiyatlarini taqqoslash

O'zbek va ingliz tillaridagi lahjalarning sotsiolingvistik xususiyatlari til, jamiyat va identifikatsiya o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarni aks ettiradi. Biroq, ba'zi muhim farqlar mavjud:

1. Geografik va ijtimoiy farq: O'zbek tilidagi lahjalar asosan geografik jihatdan farq qiladi, masalan, shimoliy, janubiy va markaziy lahjalar o'rtasida katta farqlar mavjud. Ingliz tilidagi lahjalar esa faqat geografik farqlanishni emas, balki ijtimoiy tabaqalarga asoslangan bo'lib, masalan, RP va ishchi sinf lahjalari, AAVE va asosiy amerikalik ingliz tili o'rtasida aniq farqlar mavjud.

2. Standartlashtirish va prestij: Ikkala tilda ham rasmiy kontekstlarda ishlatiladigan standart shakllar mavjud. O'zbek tilida Toshkent lahjasi bunday rolda, ingliz tilida esa RP va Standart Amerikaning ingliz tili prestijli hisoblanadi. Biroq, ushbu standart lahjalar mintaqaviy shakllarni odatda cheklaydi va ularni ijtimoiy jihatdan stigmatizatsiyaga olib keladi.

3. Til aloqasi: Ingliz tilidagi lahjalar ko'proq tarixiy kolonizatsiya, migratsiya va globalizatsiya natijasida boshqa tillar bilan aloqada shakllangan. O'zbek tilidagi lahjalar esa asosan qo'shni tillar — tojik, rus va qozog'iston tillarining ta'sirini aks ettiradi, ammo bu ta'sir faqat mintaqaviy hududlarda tarqalgan.

Xulosa

O'zbek va ingliz tillaridagi lahjalarning sotsiolingvistik xususiyatlari til, jamiyat va identifikatsiya o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarning natijasidir. Har ikkala til ham mintaqaviy farqlarni ko'rsatadi, lekin ingliz tili ijtimoiy tabaqalar va etnik ta'sirlar tomonidan yanada kuchliroq farqlanadi. Lahjalarni tushunish tilning ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida qanday ishlashini va jamiyatdagi kuch dinamikalarini qanday aks ettirishini o'rganishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Hudson, R. A. (2000). *Sociolinguistics* (2-bosqasi). Cambridge: Cambridge University Press.
- 2.Bax, M. (2003). *Dialectology and Sociolinguistics: A Regional Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- 3.Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 4.Karakulov, U. (2012). "O'zbek tilining sotsiolingvistik xususiyatlari: Lahjalar roli." *Sotsiolingvistika va til o'zgarishlari*.
- 5.Fasold, R. W. (1984). *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Blackwell.